

DOI 10.4467/25439561KSR.23.004.18981

ELŻBIETA TYSZKOWSKA-KASPRZAK <https://orcid.org/0000-0001-8297-0630>
Uniwersytet Wrocławski

NIEPOKÓJ O WARTOŚCI WE WSPÓŁCZESNEJ ANTYUTOPII ROSYJSKIEJ

CONCERNS FOR VALUES IN THE CONTEMPORARY RUSSIAN ANTI-UTOPIA

Streszczenie

Utopia jako gatunek literacki popularność zyskuje w momentach przechodnich, okresach przemian, najczęściej społecznych, gospodarczych, ale i mentalnych. Literackie wizje przyszłości można traktować jako prognozy rozwoju społeczeństw czy też projekcję marzeń o lepszym jutrze, jednak w przypadku antyutopii te przewidywania nie są optymistyczne i mają swe źródło we współczesnej autorowi rzeczywistości. Obfitość antyutopii na początku XXI wieku świadczy o obawach pisarzy o rozwój kraju i społeczeństwa. Głównym tematem najnowszych antyutopii jest niewątpliwie problem ograniczenia czy wręcz pozbawienia wolności jednostki. Szczególną troskę ujawniali pisarze także w stosunku do przyszłości Rosji jako państwa, jego terytorialnej integralności oraz kultury i oryginalnej duchowości. Zarówno przyszła autonomia kraju, jak i jego niepodzielność dość często podawane były w wątpliwość, a obawy, czy wręcz fobie, wiązano z wizją zagrożenia chińską kolonizacją.

Abstract

Utopia as a literary genre gains popularity in transitory moments, periods of social, economic and mental transformations. Literary visions of the future can be treated as forecasts of the development of societies, or projections of dreams about a better tomorrow, but in the case of anti-utopias, these predictions are not optimistic and have their source in the reality contemporary to the author. The abundance of dystopias in the early 21st century testifies to

writers' concerns about the development of the country and society. The main theme of the latest anti-utopias is undoubtedly the problem of limiting or even depriving an individual of freedom, but the writers also showed particular concern for the future of Russia as a state, its territorial integrity, culture and special spirituality. Both the future autonomy of the country and its indivisibility were quite often questioned, and fears or even phobias were associated with the vision of the threat of Chinese colonisation.

Słowa kluczowe: antyutopia, wartości, współczesna literatura rosyjska, fantastyka
 Keywords: anti-utopia, values, contemporary Russian literature, fantasy

Gatunek antyutopii, początki którego sięgają lat 20–30. XX wieku, bardzo intensywnie rozwija się w literaturze rosyjskiej ostatnich dziesięcioleci. Skupia w sobie bowiem pytania i niepokoje związane z rozwojem społeczeństwa, jest antytezą mitu tworzonoego współcześnie, protestem przeciw nowo wprowadzanym porządkom. Popularność zyskuje więc w momentach przechodnich, okresach przemian, najczęściej społecznych, ale i mentalnych. Gwałtowna transformacja życia, zmiana wartości, rewolucje kulturowe z jednej strony wydają się naturalne dla biegu dziejów ludzkości, z drugiej – mogą być postrzegane jako obce i przerażające, mogą rodzić nie tylko fascynacje, lecz także i obawy.

Literackie wizje przyszłości można traktować jako prognozy rozwoju społeczeństw lub też projekcję marzeń o lepszym jutrze, ale w przypadku antyutopii te przewidywania nie są optymistyczne i mają swe źródło we współczesnej autorowi rzeczywistości. Odnosząc się do swojej antyutopii *Właz* (*Лаз*), Władimir Makanin stwierdził:

W pewnym sensie to, być może, lęk o przyszłość, ale jest to terażniejszość w skondensowanej formie. To terażniejszość. Nie są to koszmary, a rzeczywistość. Tak postrzegana rzeczywistość¹.

Podobną myśl zawarł w swoim artykule Aleksandr Czancew:

W ostatnich latach z powodu pogorszenia się klimatu politycznego i przemian w świadomości politycznej w rodzimej literaturze – jednocześnie «wysokiej», «głównego nurtu» i «niskiej» – rozpoczęły się dość dziwne procesy. Jeżeli w latach 90. i na początku lat 2000. literatura rosyjska «głównego nurtu» koncentrowała się przede wszystkim na wykorzenieniu różnych historycznych traum [...] i przedstawieniu apokaliptycznych idei [...], to dzisiaj dosłownie na naszych oczach powstał cały nurt literatury, w której

¹ *Интервью, данное Владимиром Маканиным Янушу Свежему, [w:] Pisarze nowi, зароптiani i odkrywani na nowo*, red. P. Fast i A. Skotnicka-Maj, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1996, s. 149.

obszarem fikcji literackiej staje się bliska przyszłość społeczeństwa rosyjskiego, przede wszystkim aspekty polityczne tej przyszłości².

Można zatem stwierdzić, że dyskurs antyutopijny stał się najbardziej odpowiednim sposobem opisu współczesności i stawiania prognoz na najbliższe lata dla wielu pisarzy.

Antyutopia, wyrosła z krytyki utopijnego modelowania świata, wypracowała określone wzorce, sztampy, które stały się jej charakterystycznymi cechami. Maksim Szadurski do typologicznych cech gatunku zalicza przestrzenną izolację, pozaczasowość, autarkię, urbanizm i reglamentację, rozumiane jako homogeniczność życia mieszkańców idealnego miasta. Za podstawowe stałe cechy antyutopii badacz uważa topos, logos i telos, czyli przestrzeń zamkniętą, koncepcję doskonałej struktury świata oraz opis idealnego systemu politycznego³.

Z kolei Boris Łanin do stałych elementów antyutopii zalicza „obraz pseudokarnawału, historię rękopisu jako ramy fabularnej, motywy strachu oraz przestępczej, krwawej władzy”. Wszystko to, według niego, stanowi „określony metagatunkowy szkielet”⁴. Inny zestaw typowych tematów antyutopii podaje Aleksandr Żołkowski, wymieniając totalną kontrolę społeczeństwa, wymóg jednomyślności jego członków, poszukiwanie, w rezultacie którego bohater osiąga „harmonijną syntezę wszystkich tradycyjnie przeciwstawnych biegunów”, zewnętrzny konflikt między szeregowym obywatelem a władcą, uzupełniony o wewnętrzną kolizję każdego z nich⁵.

W niniejszym artykule postaram się przeanalizować podstawowe aspekty wartości we współczesnej antyutopii rosyjskiej i ich związek z przemianami zachodzącymi w Rosji końca XX–początku XXI wieku. Wybrane przeze mnie utwory często nie spełniają wszystkich kompozycyjnych założeń gatunkowych antyutopii i reprezentują różne nurty fantastyki. Coraz częściej mamy bowiem do czynienia z formami hybrydycznymi, gdzie elementy antyutopii występują w jednym rzędzie z fantastyką. Lyman Tower Sargent twierdzi, że „po roku 1950 prawie cała literatura utopijna stała się częścią fantastyki naukowej”⁶. Dla fantastyki zaś charakterystyczne jest przesunięcie akcentu z idei na fabułę i prezentacja problemów społecznych nie jest tu konieczna. Przedstawienie odmiennych światów w fantastyce nie wymaga

² А. Чанцев, *Фабрика антиутопий: дистопический дискурс в российской литературе середины 2000*, „Новое литературное обозрение” 2007, nr 86, s. 271.

³ М.И. Шадурский, *Литературная утопия от Мора до Хаксли: Проблемы жанровой поэтики и семиосферы. Обретение острова*, Москва, Издательство ЛКИ, 2007, s. 11.

⁴ Б.А. Ланин, *Антиутопия в литературе русского зарубежья*, [w:] http://netrover.narod.ru/lit3wave/1_5.htm [dostęp: 12.04.2023].

⁵ А.К. Жолковский, *Замятин, Оруэлл и Хворобьев: о снах нового типа*, [w:] *Idem, Блуждающие сны и другие работы*, Москва, Наука: Издательская фирма «Восточная литература», 1994, s. 172.

⁶ L.T. Sargent, *Utopias and Dystopias in Science Fiction, 1950–1975*, [w:] *America as Utopia*, red. K.M. Roemer, New York, Burt Franklin, 1981, s. 347.

zamiany istniejącego modelu społecznego na inny. W antyutopii z kolei fantastyczne światy grają rolę drugoplanową, a nawet mogą nie pojawiać się w ogóle⁷. Wspólny dla antyutopii jest jednak podstawowy element, który Northrop Frye określa jako fundament bytu zbiorowości, czyli „cel, do którego dąży życie społeczeństwa”⁸.

Ważną cechą współczesnych rosyjskich antyutopii stało się nawiązywanie do historii. W 1997 roku Kapitolina Kokszeniowa stwierdziła, że wielu współczesnych pisarzy chciałoby „zabić przeszłość” raz na zawsze⁹, a już na początku XXI wieku okazało się, iż przeszłość powróciła do literatury rosyjskiej w postaci wielu wirtualnych rzeczywistości, w znaczący sposób zbliżonych do współczesności¹⁰. Na fakt popularności utworów o alternatywnej historii zwrócili uwagę m.in. Aleksandr Łobin¹¹ i Aleksandr Czancew¹². Teksty te noszą najczęściej cechy utopii, antyutopii, literatury postapokaliptycznej i innych pokrewnych odmian gatunkowych, a wspólna jest dla nich nowa, swobodna interpretacja historii Rosji.

Wyraźny sprzeciw wobec tendencji rozwoju ludzkości oraz antywartości rządzące przedstawionymi w utworach światami pozwalają zaszeregować do antyutopii takie powieści ostatnich, lat jak m.in. *Nie* (Hem, 2003) Linor Goralik i Siergieja Kuzniecowa, *W przyszłym roku – w Moskwie* (На будущий год – в Москве, 2003) Wiaczesława Rybakowa, *Ewakuator* (Эвакуатор, 2005) Dmitrija Bykowa, 2008 (2008, 2005) Siergieja Dorienki, 2017 (2017, 2006) Olgi Sławnikowej, *ЖД* (ЖД, 2006) Dmitrija Bykowa, *Zakładnik* (Заложник, 2006) Aleksandra Smolenskigo i Eduarda Krasnianskiego, *Dzień oprycznika* (День oprичника, 2006) Władimira Sorokina, *Żyjący* (Живущий, 2011) Anny Starobiniec, *Futu.re* (Будущее, 2013) Dmitrija Głuchowskiego, *Akcelerator zderzeniowy Antonow* (Антонов коллайдер, 2022) Ilji Techlikidiego, a także antologia rosyjskiej antyutopii XXI wieku *Czas wyszedł. Współczesna antyutopia rosyjska* (Время вышло. Современная русская антиутопия, 2022). Utwory te łączy wspólna idea zaprezentowania świata przyszłości, którego rozwój, w ocenie autorów, poszedł w niepożądanym kierunku.

⁷ Е.Н. Ковтун, *Поэтика необычайного. Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа*, Moskwa, Издательство Московского государственного университета, 1999, s. 51.

⁸ N. Frye, *Varieties of Literary Utopias*, „Daedalus” 1965, t. 94, nr 2, s. 323, [w:] <https://www.jstor.org/stable/pdf/20026912.pdf> [dostęp: 20.04.2023].

⁹ К. Кокшенева, *Изживание реальности. Универсальная порочность мира в современных текстах*, „Москва” 1997, nr 3, s. 172.

¹⁰ Д.В. Новохатский, *Роман Д. Быкова «ЖД» в контексте тенденций развития современной русской литературы*, „Ученые записки Казанского университета. Серия гуманитарные науки” 2018, t. 160, nr 1, s. 113.

¹¹ А.М. Лобин, *Авторские концепции российской истории в русской литературе XXI века*, Ульяновск, Ульяновский государственный технический университет, 2015, ss. 149–153.

¹² А. Чанцев, *Фабрика антиутопий...*, op. cit., ss. 271–273.

Uniwersum aksjologiczne wszystkich wymienionych wyżej antyutopii nie jest homogeniczne. Pisarze proponują rozstrzygnięcia aksjologiczne w ujęciu wieloaspektowym, rozważając przemiany zarówno w obrębie wartości narodowych, jak i uniwersalnych. W ramach pierwszej grupy szczególną troskę ujawniali w stosunku do przyszłości Rosji jako państwa, jego terytorialnej integralności oraz kultury i wyjątkowej duchowości. Przyszła autonomia kraju oraz jego niepodzielność dość często podawane były w wątpliwość, a obawy, czy wręcz fobie, wiązano z wizją zagrożenia chińską kolonizacją¹³. Pomimo oficjalnej idei rosyjsko-chińskiej integracji pisarzy niepokoi kwestia dominacji Chin w świecie. W większości utworów ochronę przed dezintegracją, a nawet unicestwieniem Rosji, miałyby stanowić wartości narodowe, czyli te wartości materialne i duchowe, które aprobowane są przez naród rosyjski. Na przykład Władimir Sorokin w powieści *Błękitna słonina* (*Голубое сало*, 1999), rysując obraz niedalekiej przyszłości, lat 2012–2068, ogłasza XXI wiek czasem panowania Chin – pod ich kontrolą znajduje się nie tylko Syberia, lecz także cała Rosja oraz Europa. Dominacji tej nie blokują Stany Zjednoczone, gdyż po katastrofie oklahomskiej w 2028 roku przestały istnieć. Ludność ogromnego obszaru świata posługuje się mieszanką języków „noworosyjskiego”, niemieckiego, angielskiego i chińskiego, a kultura opanowana została przez chińskich twórców. W tych warunkach była rosyjska inteligencja planuje odrodzenie Rosji poprzez przywrócenie rosyjskich wartości duchowych. Są one przedstawione jako niezwykle silna energia, produkowana przez sklonowanych pisarzy i poetów rosyjskich.

O chińskiej dominacji w Rosji Sorokin pisze również w późniejszym utworze – *Zamięć* (*Метель*, 2010), gdzie prezentuje zapaść kompleksu rosyjskich wartości narodowych. System państwowy zbliżony jest do monarchii, choć widoczne są ślady reżimu stalinowskiego. Ekonomiczna hegemonia Chin i tu poddana zostaje próbie przełamania za pomocą rosyjskiej kultury duchowej, przy czym nieskutecznie. Pisarz przewiduje zupełne wyczerpanie się idei rosyjskiego ducha zarówno w aspekcie społeczno-psychologicznym, jak i moralnym¹⁴.

W antyutopii Linor Goralik i Siergieja Kuzniecowa *Nie* przedstawiony jest świat w 2060 roku. Uległ on wielu przemianom i stał się bardziej globalnym, jednak podział na państwa został zachowany (akcja rozgrywa się w Rosji, Izraelu i Stanach

¹³ Warto w tym miejscu wspomnieć niedokończoną powieść Władimira Odojewskiego *4338. Петербургские письма* (1835), w której pisarz kreśli wizję Eurazji podzielonej na dwie części między Rosję (północ) i Chiny (południe). С. Козлова, *Геополитическое будущее России в футурологии современной литературы*, [w:] *Утопический дискурс в русской культуре конца XIX–XXI веков: литература, живопись, кинематограф*, red. Н.В. Ковтун, Москва–Красноярск, Флинта, 2021, ss. 92–93.

¹⁴ С.М. Козлова, *Повесть В. Сорокина „Метель” в контексте «метельной» семантики русской литературы*, „Проблемы межтекстовых связей”, Барнаул, Издательство Алтайского государственного университета, 2011, ss. 74–79.

Zjednoczonych). Autorzy, nie dbając o brak prawdopodobieństwa i wręcz nielogiczność swoich wyobrażeń o przyszłości, przedstawiają perspektywę, w której jedyną religią Europy i Ameryki jest islam, a obowiązującym powszechnie językiem – chiński. Te dwa kierunki – ekspansja świata muzułmańskiego i chińskiego jednocześnie – w rzeczywistości są mało prawdopodobne. Jak to określiła Ała Łatynina, autorzy, zdając sobie sprawę ze sprzeczności przedstawionych wizji, celowo tworzą mix różnorodnych, wykluczających się wzajemnie wyobrażeń o przyszłości świata¹⁵. Rosja w tym przedstawieniu zachowała wprawdzie odrębność państwową, ale większa jej część uległa degradacji biologicznej i ani język, ani kultura rosyjska nie stanowią ważnego elementu w globalnym świecie.

Koniec państwa rosyjskiego przepowiada natomiast Dmitrij Bykow w *ŻD*. Pisarz, krytykując putinowską politykę stabilizacji, wskazuje na złudność panowania Rosji na rynkach surowców energetycznych. Odkrycie flogistonu – substancji zastępującej gaz¹⁶ – burzy ten mit, a odizolowana od reszty świata Rosja zostaje opanowana przez wewnętrzne wojny. Bykow zdecydowanie odrzuca idee imperializmu, totalitaryzmu, ośmiesza utopie poczwienników, jest też sceptyczny wobec zachodniego liberalizmu. W jego powieści zakończenie wojny domowej skutkuje nowym porządkiem geopolitycznym: Rosja znika z mapy, Syberię przejmują Chiny, południe kraju – Chazarowie, a Waregowie tworzą w Okręgu Moskiewskim totalitarne państwo narodowe¹⁷. Anastasija Grigorowska¹⁸ i Dmitrij Nowochatski¹⁹ rozpatrują powieść Bykova jako tekst o cykliczności historii Rosji, której przebieg wyznacza okrąg, i która nie może wyzwolić się z odwiecznej powtarzalności.

Zagrożenie istnienia Federacji Rosyjskiej, spowodowane wahaniem na rynku surowców naturalnych, przedstawił też Szamil Idiatullin w powieści zbliżonej gatunkowo do technothrillera *Tatarskie uderzenie* (*Татарский удар*, 2004). Słabość ekonomiczna kraju staje się tu impulsem do działań, mających na celu podział Rosji na wiele państw narodowych. Istotnym novum w tym temacie jest wprowadzenie do fabuły ingerencji USA i NATO, które pod pozorem misji pokojowej dążą do rozbitcia kraju.

Prognozy dotyczące Rosji w wymienionych wyżej antyutopiach świadczą o sceptycznym nastawieniu pisarzy do przyszłości państwa. Bliski jego upadek wiążą oni

¹⁵ А. Латынина, *Люди как люди. Работа как работа*, „Новый мир” 2004, nr 6, ss. 142–143.

¹⁶ Gaz oceniany jest podobnie jak fantastyczny „flogiston” – jako „fikcja, udany ruch polityków w grze zrozumiałej tylko dla nich samych”. А. Григоровская, *Феномен цикличности истории в российской антиутопии 2000-х годов*, „Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина” 2011, t. 1, nr 3, s. 67.

¹⁷ С.М. Козлова, *Повесть В. Сорокина...*, op. cit., ss. 74–79.

¹⁸ А. Григоровская, *Феномен...*, op. cit., s. 67.

¹⁹ Д.В. Новохатский, *Роман...*, op. cit., s. 113.

zarówno z wyczerpaniem się surowców naturalnych, jak też z degradacją wartości duchowych społeczeństwa i wynikającej z tego słabości.

W opinii Leonida Fiszmana współcześni pisarze futurologicy nie wychodzą poza wcześniejsze, znane obawy, ograniczając swe wizje do powrotu reżimu totalitarnego, globalnych zmian geopolitycznych w świecie, wojny domowej w Rosji²⁰. Rozwój fabuły większości przedstawionych wyżej utworów wynika ze zmian w systemie wartości narodowych: m.in. zaburzenia tożsamości, tradycji, zafałszowania historii, marginalizacji języka narodowego. Szereg antyutopii uwzględnia niepokojące reorientacje w systemie wartości uniwersalnych, nazywanych też wartościami istnienia lub też metafizycznymi. Obejmuje on wartości prawdy i prawdziwości, wartości moralne, wartość sacrum²¹. Transformacje w obrębie tych pojęć przedstawiane są we współczesnych antyutopiach w aspekcie zniewolenia jednostki w systemie państwa totalitarnego, co nadal pozostaje głównym tematem tego gatunku. Różnorodne obrazy społeczeństw przyszłości zawierają w sobie odmienne wymiary tego pozbawiania wolności i sposoby panowania władzy nad obywatelem, a działania te związane są zawsze z odrzuceniem bądź nietradycyjnym traktowaniem wartości ogólnoludzkich. W wizjach nowych społeczeństw wartości duchowe, zasady moralne, poglądy etyczne rzadko nakierowane są na dobro i godność jednostki, dające poczucie sensu życia. Człowiek zniewolony nie pojmuje siebie jako podmiotu wobec rzeczywistości zewnętrznej, nie wierzy w sprawczość swych działań ani w możliwość poznania siebie i świata. Do głosu dochodzą nowe systemy rozumienia człowieka w świecie – antyhumanizm, posthumanizm, transhumanizm. W niektórych nowych antyutopiach taki stan rzeczy jest w pełni akceptowany, w innych – występuje motyw buntu outsidera przeciw zastanemu systemowi, przy czym jest to częściej antybohater, nieudacznik, człowiek z marginesu, który, trafiając nieoczekiwanie na wyjątkową sytuację, otrzymuje unikalną możliwość zmiany świata. Przeważnie obraz ten nie odpowiada portretowi klasycznego bohatera buntownika²².

Władzę totalitarną, zawłaszczającą sobie prawo do dysponowania wszystkimi sferami ludzkiego życia, ukazuje Dmitrij Głuchowski w powieści *Futu.re*. Zanegowana została w niej podstawowa, uniwersalna wartość, za jaką można uważać prawo do naturalnego życia. Europa 2455 roku została tu wykreowana na świat idealny – jest to jedno potężne państwo z rozwiniętą nauką i nowymi technologiami, wyróżniające

²⁰ Л. Фишман, *В системе „двойной антиутопии”*, „Дружба народов” 2008, nr 3, s. 199.

²¹ W. Stróżewski, *Wartości estetyczne i nadestetyczne*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, red. S. Sawicki, W. Panas, Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1986, s. 43.

²² В.В. Жилинка, *Эволюция классической системы персонажей в антиутопии А. Старобинец „Живущий”*, „Научный журнал Кубанского государственного университета” 2015, nr 112(08), [w:] <http://ej.kubagro.ru/2015/08/pdf/62.pdf> [dostęp: 22.04.2023].

się na tle zacofanej Rosji czy skorumpowanej Panameryki. W państwie tym zrzeszone są kraje, które zgodziły się na stosowanie szczepionki nieśmiertelności w zamian za kontrolowanie przyrostu naturalnego populacji – decydując się na dziecko, jedno z rodziców musi wyrzec się nieśmiertelności. Regulacja liczebności populacji za pomocą eutanazji nie jest pomysłem nowym²³, jednak etyczny wymiar takich działań jest w dzisiejszym świecie co najmniej wątpliwy. Wiele elementów kompozycji utworu znajduje swe odpowiedniki w klasycznych antyutopiach – całkowicie podporządkowani władzy i pozbawieni indywidualności obywatele, odległy czas akcji, zamknięta przestrzeń, potęgująca wrażenie zniewolenia, konflikt pomiędzy dwoma obozami reprezentującymi odmienne postawy wobec wartości podstawowej – prawa do życia (Partia Nieśmiertelności a Partia Życia), bohater buntownik (nieuchwytny Rocamora).

Z kolei w *Dniu oprycznika* Władimira Sorokina odtworzona zostaje atmosfera okresu smuty, przeniesiona do roku 2027. Pisarz twierdził, że miał na celu przedstawienie Rosji odizolowanej od reszty świata. Jedyna droga w takim przypadku, to zwrot ku przeszłości, przyobleczony w odpowiednią ideologię, która jednak musi być poparta nowoczesnymi technologiami²⁴. W utworze splatają się opisy, style, wydarzenia świadczące o połączeniu teraźniejszości, przyszłości i przeszłości. Sorokin wskazuje też na prawosławie jako centrum duchowości Rosjan, jednak ich mentalność sytuuje raczej w czasach minionych – pomimo dostępu do zaawansowanych technologii bohaterowie mentalnie tkwią w XVI wieku. Również w tym tekście wskazuje się na ważną rolę Chin. Jest to jedyne państwo, z jakim Rosja utrzymuje poprawne relacje, a związane jest to z procederem przemytu, leżącym w interesie obu krajów.

W *Dniu oprycznika* pisarz, przedstawiając współczesne realia umieszczone w przyszłości, burzy mit świętej Rusi i ostrzega przed skutkami kontynuowania obecnej polityki państwa²⁵. Dokonuje on swego rodzaju dekonstrukcji rosyjskiego archetypu z właściwą dla niego symbiozą prawosławia, samodzierżawia i ludowości, pokazuje, jak systemy autorytarny i totalitarny hamują rozwój społeczeństwa i destrukcyjnie wpływają na naród i jednostkę.

Powrót do średniowiecza jako sygnał niewłaściwej drogi rozwoju Rosji zaprezentował też Wiaczesław Rybakow w antyutopii o cechach liberpunk *W przyszłym*

²³ R. Rabięga, *Eutanazja jako problem prawny i etyczny*, „Prawo Kanoniczne” 2006, nr 1, ss. 161–163.

²⁴ М.П. Абашева, *Сорокин нулевых: в пространстве мифов о национальной идентичности*, „Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология” 2012, nr 1, s. 203.

²⁵ С.Ф. Меркушов, *Репрезентации необычайного будущего в текстах Владимира Сорокина (от „Голубого сала” к „Теллурии”)*, „Вестник Тверского государственного университета. Серия: Филология” 2016, s. 257.

roku – w Moskwie. Przedstawione jest tu niezhierarchizowane środowisko naukowe, podobne do średniowiecznego stowarzyszenia, na czele którego stoi główny kapłan, a reszta członków to równoprawni wyznawcy głoszonej idei. Pisarz przestrzega przed uwikłaniem nauki w rozważania o istnieniu Boga czy duszy i postuluje rozdzielenie nauki od religii jako warunek zdrowego społeczeństwa. Przekierowanie nauki w stronę wiary traktuje Rybakow jako dystansowanie się od badań nad człowiekiem i jego światem. Zarówno Rybakow, jak i Sorokin w *Dniu oprycznika* przedstawiają duchowość stanowiącą odniesienie do transcendencji jako wymiar życia zdegradowany, a nawet wręcz nieobecny w społeczeństwie przyszłości.

Wysoki poziom rozwoju technologicznego, nieustająca kontrola jednostki i postępująca dehumanizacja stały się tematem powieści Anny Starobiniec *Żyjący*. Autorka w cyberpunkowej antyutopii opisuje społeczeństwo jako podlegający stałej kontroli jeden organizm – Żyjący. Każdy człowiek w tym systemie jest połączony z pozostałymi osobami za pomocą wszczepionych implantów tworzących sieć „so-cjo”, w której liczba nieśmiertelnych jednostek jest niezmienna. W tym uporządkowanym systemie rodzi się zbędny osobnik bez zakodowanych właściwości – Zero. Od początku jest on zaprezentowany jako jednostka wyjątkowa – nadczłowiek²⁶ albo mesjasz, wybawiciel. Natomiast on sam uważa siebie za jednostkę wadliwą i pragnie być jak wszyscy. Wbrew przyjętym w klasycznych antyutopiiach modelom bohater odmieniec nie staje się buntownikiem, ale pragnie służyć systemowi. Zero dostrzega problem Żyjącego w braku miłości i nadmiarze zakazów, jednak organizm nie pragnie wyzwolenia, ucieka od wolności, wybierając bezpieczeństwo oraz złudne szczęście wirtualnej rzeczywistości, co według Starobiniec prowadzi do jego wyniszczenia.

Ilja Techlikidi w debiucie literackim *Akcelerator zderzeniowy Antonow*, utworze w gatunku antyutopii cyberpunk, przygląda się zależnościom między nowymi mediami, technologią, polityką i społeczeństwem. Powstałe w drugiej połowie XXI wieku na miejscu Federacji Rosyjskiej nowe państwo – Rosyjska Republika Neo-Komunistyczna – znajduje się pod wpływem Chin, a o interesy państwowe dba sztuczny intelekt. Pomimo rozwoju nowych, zaawansowanych technologii obywatele żyją w warunkach dużych nierówności społecznych, biedy, zanieczyszczenia środowiska. Głównym problemem jest jednak totalna kontrola obywateli przez państwo – każdy jest pod stałą obserwacją, a niezadowoleni z tego stanu rzeczy nazywani są wrogami i ekstremistami. Pisarz prezentuje też wpływ na masową świadomość środków informacji przekazujących wirtualny obraz świata. W związku z tym prawda, jako jedna z wartości uniwersalnych, *de facto* przestaje istnieć. Techlikidi przedstawia sytuację, w której rozwojowi społeczeństwa towarzyszy niezwykle

²⁶ В.В. Жилинка, *Эволюция...*, op. cit.

szybki postęp w technologiach informacyjnych, co daje możliwość manipulowania kolektywną świadomością w imię interesów wąskich grup społecznych. Dmitrij Koleziew, główny redaktor pisma „Republic”, w 2022 roku z goryczą konstatuje, że prognoza państwa ogarniętego korupcją, niesprawiedliwością, dezinformacją i powszechną obojętnością już się spełnia²⁷.

Wybrane przykłady antyutopii końca XX i początku XXI wieku świadczą o strachu człowieka przed dehumanizacją, są ostrzeżeniem przed niebezpieczeństwem, które dla świata i jednostki kryje przyszłość²⁸. Pisarze, będący często na przeciwnych biegunach literackich pozycji, wyrażają te same obawy co do dróg rozwoju społeczeństwa rosyjskiego, trwałości rosyjskiej państwowości oraz kondycji człowieka w świecie kontroli, zniewolenia i unifikacji. System wartości nowych światów uzmysławia, w jakim kierunku zmierza społeczeństwo i do jakich zmian w świadomości, moralności, obyczajowości i wzorcach postępowania może to prowadzić. Te wizje przyszłości są projekcją zjawisk teraźniejszych, dostrzeganych i odczuwanych we współczesnej Rosji.

Literatura

Frye N., *Varieties of Literary Utopias*, „Daedalus” 1965, t. 94, nr 2, [w:] <https://www.jstor.org/stable/pdf/20026912.pdf> [dostęp: 20.04.2023].

Rabiega R., *Eutanazja jako problem prawny i etyczny*, „Prawo Kanoniczne” 2006, nr 1, ss. 161–178.

Sargent L.T., *Utopias and Dystopias in Science Fiction, 1950–1975*, [w:] *America as Utopia*, K.M. Roemer (Ed.), New York, Burt Franklin, 1981, ss. 340–351.

Stróżewski W., *Wartości estetyczne i nadestetyczne*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, red. S. Sawicki, W. Panas, Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1986, 338 ss.

Абашева М.П., *Сорокин нулевых: в пространстве мифов о национальной идентичности*, „Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология” 2012, nr 1, ss. 202–209.

Григоровская А., *Феномен цикличности истории в российской антиутопии 2000-х годов*, „Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина” 2011, t. 1, nr 3, ss. 63–71.

²⁷ И. Техликиди, *Антонов Коллайдер*, [online] rec., Д. Колезев, [w:] <https://ast.ru/news/10-sovremennykh-antiutopiy/> [dostęp: 16.04.2023].

²⁸ П. Подкосов, *Предисловие издателя*, [w:] *Время вышло. Современная русская антиутопия*, Москва, „Альпина нон-фикшн”, 2022, [w:] <http://fibusta.site/b/642786/read> [dostęp: 16.04.2023].

- Жилинка В.В., *Эволюция классической системы персонажей в антиутопии А. Старобинец „Живущий”*, „Научный журнал Кубанского государственного университета” 2015, nr 112(08), [w:] <http://ej.kubagro.ru/2015/08/pdf/62.pdf> [dostęp: 22.04.2023].
- Жолковский А.К., *Замятин, Оруэлл и Хворобьев: о снах нового типа*, [w:] idem, *Блуждающие сны и другие работы*, Москва, Наука: Издательская фирма „Восточная литература”, 1994, ss. 162–191.
- Интервью, данное Владимиром Маканиным Янушу Свежему*, [w:] *Pisarze powi, zarotniani i odkrywani na nowo*, red. P. Fast i A. Skotnicka-Maj, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1996, ss. 142–150.
- Кокшенева К., *Изживание реальности. Универсальная порочность мира в современных текстах*, „Москва” 1997, nr 3, ss. 172–176.
- Ковтун Е.Н., *Поэтика необычайного. Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа*, Москва, Издательство Московского государственного университета, 1999, 308 ss.
- Козлова С., *Геополитическое будущее России в футурологии современной литературы*, [w:] *Утопический дискурс в русской культуре конца XIX–XXI веков: литература, живопись, кинематограф*, red. Н.В. Ковтун, Москва–Красноярск, Флинта, 2021, ss. 89–99.
- Козлова С.М., *Повесть В. Сорокина „Метель” в контексте „метельной” семантики русской литературы*, [w:] *Проблемы межтекстовых связей*, Барнаул, Издательство Алтайского государственного университета, 2011, ss. 74–79.
- Ланин Б.А., *Антиутопия в литературе русского зарубежья*, [w:] http://netrover.narod.ru/lit3wave/1_5.htm [dostęp: 12.04.2023].
- Латынина А., *Люди как люди. Работа как работа*, „Новый мир” 2004, nr 6, ss. 142–143.
- Лобин А.М., *Авторские концепции российской истории в русской литературе XXI века*, Ульяновск, Ульяновский государственный технический университет, 2015, 310 ss.
- Меркушов С.Ф., *Репрезентации необычайного будущего в текстах Владимира Сорокина (от „Голубого сала” к „Теллурии”)*, „Вестник Тверского государственного университета. Серия: Филология” 2016, ss. 255–259.
- Новохатский Д.В., *Роман Д. Быкова „ЖД” в контексте тенденций развития современной русской литературы*, „Ученые записки Казанского университета. Серия гуманитарные науки” 2018, t. 160, cz. 1, ss. 112–128.
- Подкосов П., *Предисловие издателя*, [w:] *Время вышло. Современная русская антиутопия*, Москва, „Альпина нон-фикшн”, 2022 [w:] <http://fibusta.site/b/642786/read> [dostęp: 16.04.2023].

- Техликиди И., *Антонов Коллайдер*, [online] rec., Колезев Д., [w:] <https://ast.ru/news/10-sovremennykh-antiutopiy/> [dostęp: 16.04.2023].
- Фишман Л., *В системе „двойной антиутопии”*, „Дружба народов” 2008, nr 3, ss. 193–199.
- Чанцев А., *Фабрика антиутопий: дистопический дискурс в российской литературе середины 2000*, „Новое литературное обозрение” 2007, nr 86, ss. 269–301.
- Шадурский М.И., *Литературная утопия от Мора до Хаксли: Проблемы жанровой поэтики и семиосферы. Обретение острова*, Москва, Издательство ЛКИ, 2007, 160 ss.

References

- Abasheva M.P., *Sorokin nulevykh: v prostranstve mifov o natsional'noi identichnosti* [Sorokin of the 2000s: in the Space of Myths about National Identity], “Vestnik Permskogo universiteta. Rossiiskaia i zarubezhnaia filologiya” [Bulletin of the Perm University. Russian and Foreign Philology] 2012, no. 1, pp. 202–209.
- Chantsev A., *Fabrika antiutopii: distopicheskii diskurs v rossiiskoi literature serediny 2000* [Factory of Dystopias: Dystopian Discourse in Russian Literature in the Mid-2000s], “Novoe literaturnoe obozrenie” [New Literary Review] 2007, no. 86, pp. 269–301.
- Fishman L., *V sisteme “dvoinoi antiutopii”* [In the System of “Double Dystopia”], “Druzhba narodov” [Friendship of Nations] 2008, no. 3, pp. 193–199.
- Frye N., *Varieties of Literary Utopias*, “Daedalus” 1965, vol. 94, no. 2. Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/20026912.pdf> [accessed: 20.04.2023].
- Grigorovskaia A., *Fenomen tsiklichnosti istorii v rossiiskoi antiutopii 2000-kh godov* [The Phenomenon of Cyclical History in the Russian Dystopia of the 2000s], “Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina” [Bulletin of the Leningrad State University A.S. Pushkin] 2011, vol. 1, no. 3, pp. 63–71.
- Interv'iu, dannoe Vladimirom Makaninym Ianushu Svezhemu* [Interview Given by Vladimir Makanin to Janusz Svezhy], [in:] *Pisarze nowi, zapomniani i odkrywani na nowo* [New, Forgotten and Rediscovered Writers], P. Fast, A. Skotnicka-Maj (Eds.), Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1996, pp. 142–150.
- Koksheneva K., *Izzhivanie real'nosti. Universal'naia porochnost' mira v sovremennykh tekstakh* [Survival of Reality. Universal Depravity of the World in Modern Texts], “Moskva” [Moscow] 1997, no. 3, pp. 172–176.

- Kovtun E.N., *Poetika neobychainogo. Khudozhestvennye miry fantastiki, volshebnoi skazki, utopii, pritchi i mifa* [The Poetics of the Extraordinary. Artistic Worlds of Fantasy, Fairy Tale, Utopia, Parable and Myth], Moscow, Izdatel'stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, 1999, 308 pp.
- Kozlova S., *Geopoliticheskoe budushchee Rossii v futurologii sovremennoi literatury* [The Geopolitical Future of Russia in the Futurology of Modern Literature], [in:] *Utopicheskii diskurs v russkoi kul'ture kontsa XIX–XXI vekov: literatura, zhivopis', kinematograf* [Utopian Discourse in Russian Culture of the Late 19th–21st Centuries: Literature, Painting, Cinema], N.V. Kovtun (Ed.), Moscow–Krasnoïarsk, Flinta, 2021, pp. 89–99.
- Kozlova S.M., *Povest' V. Sorokina "Metel'" v kontekste "metel'noi" semantiki russkoi literatury* [V. Sorokin's Story "Snowstorm" in the Context of the "Blizzard" Semantics of Russian Literature], [in:] *Problemy mezhtekstovykh svyazei* [Problems of Intertextual Relations], Barnaul, Izdatel'stvo Altaiskogo gosudarstvennogo universiteta, 2011, pp. 74–79.
- Lanin B.A., *Antiutopiia v literature russkogo zarubezh'ia* [Dystopia in the Literature of the Russian Diaspora]. Available at: http://netrover.narod.ru/lit3wave/1_5.htm [accessed: 12.04.2023].
- Latynina A., *Liudi kak liudi. Rabota kak rabota* [People are Like People. Work Like Work], "Novyi mir" [New World] 2004, no. 6, pp. 142–143.
- Lobin A.M., *Avtorskie kontseptsii rossiiskoi istorii v russkoi literaturе XXI veka* [Author's Concepts of Russian History in Russian Literature of the XXI century], Ul'ianovsk, Ul'ianovskii gosudarstvennyi tekhnicheskii universitet, 2015, 310 pp.
- Merkushov S.F., *Reprezentatsii neobychainogo budushchego v tekstakh Vladimira Sorokina (ot "Golubogo sala" k "Tellurii")* [Representations of the Extraordinary Future in the Texts of Vladimir Sorokin (From Blue Fat to Telluria)], "Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serii: Filologiya" [Bulletin of the Tver State University. Series: Philology] 2016, pp. 255–259.
- Novokhatskii D.V., *Roman D. Bykova "ZhD" v kontekste tendentsii razvitiia sovremennoi russkoi literatury* [Roman D. Bykov "ZhD" in the Context of Trends in the Development of Modern Russian Literature], "Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriiia gumanitarnye nauki" [Scientific Notes of Kazan University. Humanities Series] 2018, vol. 160, pt. 1, pp. 112–128.
- Podkosov P., *Predislovie izdatelia* [Publisher's Preface], [in:] *Vremia vyshlo. Sovremennaia russkaia antiutopiia* [Time's up. Modern Russian Dystopia], Moscow, "Al'pina non-fikshn", 2022. Available at: <http://flibusta.site/b/642786/read> [accessed: 16.04.2023].

- Rabiega R., *Eutanazja jako problem prawny i etyczny* [Euthanasia as a Legal and Ethical Problem], "Prawo Kanoniczne" [The Canon Law] 2006, no. 1, pp. 161–178.
- Sargent L.T., *Utopias and Dystopias in Science Fiction, 1950–1975*, [in:] *America as Utopia*, K.M. Roemer (Ed.), New York, Burt Franklin, 1981, pp. 340–351.
- Shadurskii M.I., *Literaturnaia utopiia ot Mora do Khaksli: Problemy zhanrovoi poetiki i semiosfery. Obretenie ostrova* [Literary Utopia from More to Huxley: Problems of Genre Poetics and Semiosphere. Finding an Island], Moscow, Izdatel'stvo LKI, 2007, 160 pp.
- Stróżewski W., *Wartości estetyczne i nadestetyczne* [Aesthetic and Over-aesthetic Values], [in:] *O wartościowaniu w badaniach literackich* [On Valuation in Literary Research], S. Sawicki, W. Panas (Eds.), Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1986, 338 pp.
- Tekhlidiki I., *Antonov Kollaidier*, [online] rev., Kolezev D. Available at: <https://ast.ru/news/10-sovremennykh-antiutopiy/> [accessed: 16.04.2023].
- Zhilinka V.V., *Evoliutsiia klassicheskoi sistemy personazhei v antiutopii A. Starobinets "Zhivushchii"* [The Evolution of the Classical System of Characters in the Anti-utopia A. Starobinets "Living"], "Nauchnyi zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo universiteta" [Scientific Journal of the Kuban State University] 2015, no. 112(08). Available at: <http://ej.kubagro.ru/2015/08/pdf/62.pdf> [accessed: 22.04.2023].
- Zholkovskii A.K., *Zamiatin, Oruell i Khvorob'ev: o snakh novogo tipa* [Zamyatin, Orwell, and Khvorobiev: On the New Type of Dreams], [in:] Idem, *Bluzhdaiushchie sny i drugie raboty* [Wandering Dreams, and Other Works], Moscow, Nauka: Izdatel'skaia firma "Vostochnaia literatura", 1994, pp. 162–191.